

Riksintresse för kulturmiljövården

Strängnäs (D18)

Regementsområdet, foto KBT

KUNSKAPSUNDERLAG

Vården

Kunskapsvärde

De äldsta delarna av staden, som är belägna på ett berg tillika en udde i Mälaren, vittnar om en strategiskt medveten placering. I staden finns områden med välbevarade medeltida kulturlager med stora vetenskapliga värden, varav delar undersökts arkeologiskt. Klosterruinerna på Kvarnberget är bland de äldsta delarna av staden. Kring klostret och domkyrkan etablerades staden vartefter under tidig medeltid vilket visar på kyrkoorganisationens betydelse för ortens framväxt. Stadsplanens förändringar och olika ålder samt uppbyggnad är avläsbar oberoende av från vilken tid de tillkommit. Tidigt uppkommer flera funktioner och byggnader kopplade till funktionen som stiftsstad. Flera av dessa medeltida och 1600-talets byggnader finns kvar, särskilt på Kyrkberget. I miljön på Kyrkberget har ett flertal för landet betydelsefulla händelser och processer utspelat sig, t.ex. valet av Gustav Vasa till kung och genomförandet av reformationen. Domkyrkan hyser historiskt betydelsefulla minnen, föremål, inredningar och gravar. Då stora delar av centrala Strängnäs bibehållit sin ålderdomliga trähusbebyggelse, sina gårdar och innergårdar, visar denna hur den s.k. agrara staden varit utformad och fungerat långt fram i tid trots urbanisering och citysaneringar i delar av staden och i andra städer. Flera ålderdomliga bebyggelse typer och strukturer är här bevarade.

Under 1800-talet ökar stadens befolkning och ny mark stadsplanläggs och bebyggs. Typiska stadsfunktioner som skolor, tullhus, tingshus, rådhus, elförsörjningsanläggningar, vattenreningsverk, järnväg osv finns bevarade och speglar den moderna stadens födelse under sent 1800- och tidigt 1900-tal.

Fd regementet är relativt välbevarat från uppförandet och visar statens satsning på försvaret och de stora insatser det kunde innebära i små städer av Strängnäs storlek. Regimentet uppfördes enligt nytt tyskt dubbelkompanisystem med två kompanier i varje kasern och på var sida om dubbla trapphus. Typritningar med hög arkitektonisk och funktionell standard för regementsbyggnader hade utarbetats av arkitekt Erik Josephson under 1890-talet. De kom att ligga till grund för de nya typritningarna från 1915, där Sörmlands regemente i Strängnäs var det första i landet att bli uppfört. Ansvarig för byggnadsritningarna i Strängnäs var arkitekt Erik Dahlman. Regementsområdet är välbevarat med monumentala byggnader i nationalromantisk stil placerade i tydlig axiometri.

Upplevelsevärde

Staden har stora upplevelsevärden av närmast unik karaktär. Domkyrkans totala dominans över horisonten och den i alla tider, i jämförelse med domkyrkan, lägre stadsbebyggelsen är mycket viktig. Den ålderdomliga bebyggelsen främst på Kyrkberget men även på Kvarnberget visar hur den agrara staden varit utformad innan industrialismens genomslag. Stadsplanernas olika årsringar är intakta. Yngre bebyggelse från sekelskiftet 1800/1900 uppförd efter den sista stadsbranden visar på de nya stadsbyggnadsideal som då rådde. Typiska traditionella stadsfunktioner som torg, tingshus, rådhus, tullhus, stadskyrkogård, lasarett, större skolor och t.ex. kommunala servicebyggnader för vatten och el har autentisk prägel och går fortfarande att uppleva även om funktionen idag är en annan.

Bruksvärde

Riksintresset har idag bruksvärde som varande stifts, turist-, tjänste-, handels-, bostads, rekreations- och pendlarort mm.

Mål för att tillgodose riksintresset

- kunskapsvärde, upplevelsevärde och bruksvärde

De fysiska uttrycken för Strängnäs utveckling och betydelse som stifts- lärdoms, och regementsstad från stadens etablering i samband med kloster- och domkyrkoanläggandena till tiden före andra världskriget tom 1920-talet ska bevaras och vara avläsbara fysiskt på orten. Stadsplaner, bebyggelse och olika funktioner i staden som än idag kan upplevas ska bevaras och kunna förstås i fortsättningen. Arkeologiska kulturlager ska bevaras så de vetenskapligt kan undersökas i förekommande fall.

Av stor betydelse för stadens prägel är att den fortsätter att vara stiftsstad och att det ges goda förutsättningar för att vara attraktiv för turism och rekreation samt för handel och tjänsteverksamhet. Staden har stort värde som attraktiv boendemiljö och som pendlarort till arbetsplatser i andra Mälärstäder.

Det innebär att:

- Viktiga betydelsebärare vad gäller topografi, bebyggelse, stadsplan, kommunikationsstråk (vägar, hamnar), militäranläggningar och fornlämningar ska bevaras och underhållas.
- Grundläggande stadsplanestrukturer från medeltid, 1600-, och 1800-tal ska behållas men kan kompletteras om kulturhistoriska värden beaktas.
- Domkyrkans dominans över stadens horisontlinje ska behållas intakt och ska inte utsättas för konkurrens i form av andra högre byggnadsverk.
- De stora parker och trädgårdar som dominerar kvarteren söder om domkyrkan ska inte förtätas utan hållas öppna.

Centrala samhälls- och kyrkofunktioner bör ligga kvar där de av tradition varit placerade, handel i centrum ska ges förutsättningar att leva vidare, kulturhistoriskt värdefull bebyggelse och bebyggelsestruktur underhålls kontinuerligt så att människor kan bo kvar och eller nyttja dessa. Kulturhistoriskt värdefulla samhällskomponenter bör i det längsta bevaras och ges en användning.

Beskrivning

Naturgeografi

De äldsta delarna av staden är belägna på en udde i Mälaren. Udden utgörs av en åssträckning i nordväst-sydöstlig riktning med markerade höjder i var ände. Under förhistorisk tid bildade udden en ö. In detta parti finns idag ett lägre landområde omgivet av bergs- och skogspartier tex Långberget, Tingstahöjden och Karsenskogen i söder och sydväst.

Dagens landskapsbild

Sjönära stadsmiljö.

Dagens brukande

Stad. Regementet nedlagt.

Dagens bebyggelsestruktur

Bebyggelsens placering följer i stort kvartersindelning och gatunät från medeltid och 1600-talets, 1800-talets samt 1900-talets stadsplaner. Bebyggelsen öster om en linje i Trädgårdsgatan-Källgatan är övervägande av äldre typ från perioderna före 1900-talets början. Stora delar av den äldre bebyggelsen i 1800-talskvarteren intill Nygatan och Trädgårdsgatan är ersatt med bebyggelse från andra halvan av 1900-talet. Undantag finns längs Nygatans centrala och östra del där flerfamiljshus och villor från sekelskiftet 1800/1900 är bevarade samt även i vissa kvarter norr om Trädgårdsgatan. Sörgärdet domineras av sitt slingrande stadsplanenät med relativt stora villor från i huvudsak början av 1900-talet.

Stora delar av den äldre bebyggelsen i 1800-talskvarteren intill Nygatan är ersatt med bebyggelse från andra halvan av 1900-talet. Undantaget är längs Nygatans centrala och östra del där flerfamiljshus och villor från sekelskiftet 1800/1900 är bevarade. Sörgärdet domineras av sitt slingrande stadsplanenät med relativt stora villor från i huvudsak början av 1900-talet.

Historiska skikt

Medeltid - Medeltida stadsplan nordväst, norr, nordöst och söder om domkyrkan anpassad till åsens höjdsträckning. Medeltida kulturlager under jord inom gränserna för medeltidsstaden.

Kyrkberget med spår av medeltida strukturer i stadsplan och bebyggelseplacering bla: domkyrkan påbörjad 1250, intill är Konsistoriehuset, Tryckeriet och Lejonporten, söder och öster härom Lektorsgatan med Roggeborgen från sent 1400-tal, Biskopshuset från 1600-talet, fd biskopshuset Paulinska gården, Tiondeladan, Ponténska gården, nya och gamla gymnastikhusen. Längs Lektorsgatan har det funnits fyra biskopsgårdar. På 1400-talet byggde biskop Konrad Rogge det palats som fått namn efter honom. På södra sidan om domkyrkan låg den medeltida domprostgården. Den blev på slutet av 1500-talet biskopsgård. Idag är gården borta. Snett över gatan byggde biskopen Laurentius Paulinus Gothus privat ett större stenhus åt sig på 1620-talet. Då han blev ärkebiskop fick lektorer vid gymnasiet så småningom flytta in.

Johannes Matthiae, drottning Kristinas f.d. lärare, uppförde istället för den medeltida domprostgården på 1650-talet ett ännu större hus än Laurentius Paulinus Gothus. Vid sin avgång från ämbetet 1665 donerade han huset till biskopsgård som den fortfarande är. Gyllehjelmstorgets stadsplanerades under 1640-talet.

Söder om Kyrkberget är bla den nuvarande Domprostgården med, för att vara i innerstadsmiljö, osedvanligt stora öppna trädgårdar. Här finns Tullhuset från 1600-talet och i kvarteret intill, Folkskolan från ca 1900. Nordväst om domkyrkan i stort mellan Gyllehjelmstorgsgatan, Hospitalsgatan och Stora gatan är ett flertal trähuskvarter i huvudsak rödstrukna med bebyggelse i en-två våningars höjd från 1700-1800-talen. Inslaget av äldre ekonomibyggnader från den s.k. agrara stadens tidevarv är påtagligt. Likartad bebyggelse återfinns på Kvarnberget med dess holländare (kvarn), inslaget av sekelskiftesbebyggelse från ca år 1900 är dock större här. Stadsbrand år 1871 (men även 1473, 1535) förstörde större delen av stadens nordöstra del. Runt Stora torget, som är det äldsta torget i staden, återuppfördes bebyggelse med representativa putsade fasader från sent 1800-tal, bl.a. det f.d. rådhuset från 1873.

Kring sekelskiftet 1800/1900 växte staden befolkningsmässigt, stadsområdet vidgades mot väst och sydväst. Bl.a. Nygatan anlades och i dess östra del en stjärnplats och Östra Griftegården, i Gyllehjelmstorgets förlängning anlades Gyllehjelmstorget och det nya tingshuset. Norr härom anlades Ugglans park med de representativa storskaliga stenhusen i kv Norrtull. Järnväg drogs in i samhället första gången 1895 som ett stickspår från Åkers styckebruk. Inga spår av denna järnväg finns idag kvar på ursprunglig plats. Tillverkningsindustrin har haft betydelsen för stadens framväxt. Genom verksamheter som båtvarv, skruvfabrik,

snickerifabrik, kappfabrik m.m. har många Strängnäsbor haft sin utkomst. Här kan bl.a. Bröderna Erikssons båtvarv i Nabbviken nämnas.

År 1903-1910 framarbetades stadsplanen för Storgärdet (arkitekt Per-Olof Hallman). Redan 1905 uppfördes dock en seminariebyggnad i området. Området domineras av villabebyggelse för välbeställda från början av 1900-talet på stora tomter. Här finns också i dess västra del Vattenfalls anläggning från tidigt 1900-tal bestående av ett tjänstebostadshus i ett plan för två familjer samt en större gråslammad tegelbyggnad som utgjort transformtorbyggnad. Anläggningen kan vara ritad av Erik Hahr. I söder finns Benninge Lanthushållsskola.

Sörmlands regemente bildades 1627 och 1774 fick man en fast mötesplats vid Malma hed i Malmköping. 1907 beslöts att regementet skulle flyttas till Strängnäs. Arkitekt Erik Josephssons typritningar från 1890-talet låg till grund för nya typritningar från 1915, där Sörmlands regemente i Strängnäs var det första i landet att bli uppfört. Ansvarig för byggnadsritningarna i Strängnäs var arkitekt Erik Dahlman. Regementsområdet med monumentala byggnader i tidstypisk nationalromantisk stil placerade i tydlig axiometri uppfördes väster om Storgärdet. Området och dess miljö har ett stort lokalt och nationellt kulturhistoriskt värde. Anläggningen är starkt knuten till staden och har varit en betydelsefull del av dess historia och utveckling under 1900-talet.

Värdetext 1987

Strängnäs: Stads kärna med såväl gatunät som byggnader från medeltiden bevarade. Viktig kyrko- och lärdomsstad. Domkyrkan är ett av landets främsta byggnadsverk. Välbevarade borgargårdar med trähusbebyggelse från 1600-, 1700- och 1800-talen som visar hur stadens borgare levde som hantverkare och jordbrukare. Till riksintresset hör regementsområdet från 1921 med kasern enligt det tyska s.k. dubbelkompanisystemet och bostadsområdet Storgärdet från 1900-talets början.

Historiska näringar

Samtinget belagt tidigast år 1327 tom 1872, ting för Södermanlands lagsaga med marknadsfunktion parallellt med denna. Strängnäs sociala struktur omkring ca 1870 skilde sig tydligt från de utpräglade handelsstädernas. Ett markerat handelsdistrikt längs Storgatan uppstod aldrig. Där fanns heller inga utpräglade arbetarstadsdelar, ingen separat bostadsregion. Strängnäs var i stor utsträckning en ämbetsmannastad, där kyrkans och skolans tjänstemän hade de högsta inkomsterna. De bildade också en exklusiv bostadsregion kring domkyrkan. Strängnäs prägel av pensionärsstad förstärktes också genom möjligheterna till biinkomster genom att hyra ut rum till stadens skolungdom.

Kommunikation

Båt. År 1895 fick Strängnäs förbindelse med landets järnvägsnät genom bibanan Strängnäs-Åkers styckebruk. Sedan Svealandsbanan mellan Södertälje och Eskilstuna stod färdig år 1997 har Strängnäs haft genomgående tågtrafik till Stockholm. Innan det fick man byta tåg i Åkers styckebruk.

Samhällsfunktioner

Staden omnämnd i påvebrev år 1228. Dominikankloster grundat år 1268. Stiftsstad. Tingsplats. Hamn. Lärosäte med landets andra gymnasium 1626. Regementsstad. Hospitalstad

Makt

Biskopsäte omnämnt 1120 i Florensdokumentet. Kyrkoorganisationen har dominerat staden långt fram i tid under 1900-talet. Gustav Vasa valdes till kung vid domkyrkan år 1523. Svenska statskyrkan kan i stora drag sägas vara grundad i Strängnäs. From 1920-talet blir de militära inslaget och hospitalets närvaro påtagligt i staden.

Vems landskap

Kyrkan har under mycket lång tid dominerat stadens utformning och aktivitet. Även under regements- och hospitalstiden på Sundby dominerade kyrkoorganisationen staden även om dessa vägde upp mot kyrkan. I och med svenska folkets sekularisering har kyrkans roll minskat i samhället i stort och i Strängnäs i synnerhet. Staden attraherar idag inflyttande arbetspendlare genom bla de goda kommunikationerna via tåg och motorväg.

Visuella/ historiska samband

Karaktäristiska topografiskt betingade höjdskillnader i stadsmiljön. Vattenkontakt mellan stad och sjö. Domkyrkans totala visuella dominans över staden. Det medeltida stadsnätet kompletterat av 1600-tals och 1800-tals stadsplanerna är fullt avläsbara. De mycket stora trädgårdarna tillhörande gårdar söder om domkyrkan. Kvarters- och tomtindelningar bla genom staket- och byggnadsplaceringar är i många fall ålderdomliga. Medeltida och stormaktstida bebyggelse. Omfattande småskalig trähusbebyggelse mellan domkyrkan och Ugglans park samt på Kvarnberget. Representativ bebyggelse omgivande Stora torget. Skolbyggnader från de första årtiondena av 1900-talet på Storgärdet samt Lillgärdet (Seminariet och Paulinska skolan). Högre andel sen 1800-tals bebyggelse i områden av staden som brann 1871. Nygatans sträckning med kvarvarande tidig 1900-talsbebyggelse och dess anslutning till stjärnplatsen vid Östra Griftegården. Storgärdets stadsplan med villabebyggelse uppförd för välbeställda medborgare under 1900-talets början. Välbevarat regementsområde trots viss ombyggnation efter regementets nedläggning år 2005.

Det visuella sambandet mellan staden och Sundby sjukhus är vitalt. Sjukhuset anlades medvetet avskilt från staden men med visuell paradfront mot Strängnäs. Siktlinjen över den öppna vattenspegeln är central att behålla opåverkad.

Koppling till naturgeografi

Tydlig topografisk koppling då staden anlades kring klostret och domkyrkan som lades strategiskt på den tidigare nämnda udden i Mälaren. Stadens äldsta delar växte fram mellan domkyrkan och Mälaren i sluttningarna.

Administrativa uppgifter

Namn och identitet: Strängnäs (D18)

Socken: Strängnäs domkyrkoförsamling

Kommun: Strängnäs

Karaktärstyp: Stadsmiljö, stiftsstad, och militär miljö

Karaktärsord: vikingatida boplat, medeltida kulturlager, medeltida stadsplan, tingsplats, marknadsplats, kloster, domkyrka, Strängnäs stift, biskopssäte, Roggeborgen, biskopshus, domprostgård, tullhus, ålderdomlig trähusbebyggelse, tingshus, rådhus, borgar och hantverksgårdar, stadsbrand, stadsplaner, kvarn, lärosäten, gymnasium, seminarium, regemente, hospital, villabebyggelse, Vattenfalls elverk.

Befintliga skydd

Fornlämningar, 2 kap. KML – staden medeltida kulturlager utgör fornlämning (Raä 314 i Strängnäs domkyrkoförsamling)

Byggnadsminnen, 3 kap. KML – Grogården, Grassegården, kv Jägmästaren 4, Tullstugan, villa Parma, kv Generalen 8, Biskopsgården, Lektorsgården (Malmenius gård), Domkapitelhuset (Konsistoriehuset), Tryckerihuset, Strängnäs kvarn.

Kyrkomiljön, 4 kap. KML, Strängnäs domkyrka

Riksintresseområde för kulturmiljövården 3kap.6§ MB

Riksintresse för det rörliga friluftslivet 4 kap. 2 § MB – Mälaren, öar och strandområden

PBL 5, 6 kap – om detaljplan

PBL 8 kap. §13, 14, 17.

Biotopskydd för ädellövskog, alléer, vattendrag.

Uttolkning av gräns 2014

Riksintressets två delar, bestående av den egentliga staden samt Storgärdet med regementsområdet binds samman. Detta innebär att bla Visholmen, Visholmsviken, Västerviken, Västerviksparken, Paulinska skolan samt bostadsbebyggelse från sekelskiftet kommer att ingå i den nya avgränsningen. Därtill ingår Flickläroverket samt Vattenfalls transformatoranläggning från sekelskiftet på Storgärdet. Ett par kvarter väster om Källgatan parallellt med Trädgårdsgatan inkluderas i riksintresset med anledning av kulturlagerutbredning i dessa delar. I söder tillkommer Benninge Lanthushållsskola, men den bebyggelsen här som är sentida berörs inte av riksintresseutpekandet.

Storgärdets västra delar exkluderas ur riksintresset då bebyggelsen här är tillkommen från 1940-talet och framåt. I övrigt görs mindre gränsjusteringar på kvartersnivå. Gränsen i Mälaren justeras i förhållande till gränsen mot område D19 Sundby sjukhus med syftet att en öppen orörd vattenspegel ska behållas mellan staden och sjukhuset.

Tid	Bebyggelse	Markanvändning	Kommunikation	Samhällsideologi Makt/sociala	Karaktärsområden/ -lämningar Illustrationsförslag
Förhistorisk tid	Vid arkeologiska undersökningar har man kunnat påvisa bebyggelse under 900-1000-talet på platsen.				
Medeltid	Medeltida stadsplan, domkyrka 1250, kloster, biskopsborg från 1400-talet		Vattenfarleder	Tingsplats, marknadsplats, hamn, Stiftsstad, domkyrkoorganisation	Domkyrkan, Roggeborgen
1500-talet				Gustav Vasa valdes till kung 1523 i domkyrkan	Gustav Vasa
1600-talet	Biskopsgården från 1650-talet Tullhus			1626 - gymnasium	
1700-talet	Välbevarade småskalig bebyggelse i borgarskapets handels och hantverksgårdar				Grassagården – välbevarad borgargård från 1600/1700
1800-talet	Stadsbrand 1871. Rådhus 1873, sent 1800-tal nya stenhus , stadsområdet utvidgades, nytt tingshus				Rådhuset, stenhus, tingshus
1900-talet	Ny stadsplan för Storgärdet för påkostade villor, seminarie, vattenfalls elverk, folkskola			Regementsstad, hospitalstad	Vattenfalls elstation, jugendvillor